

źródła monastyczne

84

źródła monastyczne

84

Redaktorzy serii: Michał T. Gronowski OSB
Szymon Hiżycki OSB

nowożytność

5

Rada naukowa:

Marek Derwich
Dariusz Kasprzak OFM Cap.
Przemysław Nehring
Krzysztof Ożóg
ks. Marek Starowieyski
Ewa Wipszycka
Rafał Zarzeczny SJ

MAGDALENA MORTĘSKA OSB

NAUKI

ROZMOWY

Redakcja i opracowanie:
MAŁGORZATA BORKOWSKA OSB

TYNIEC
WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Redakcja tomu:

MICHAŁ T. GRONOWSKI OSB

Projekt okładki i stron tytułowych:

ANDRZEJ CIEPŁUCHA

Opracowanie typograficzne:

JAN NIEĆ

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

L.dz. 131/2019, Tyniec, dnia 5.06.2019 r.

✠ Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

Wydanie I: Kraków 2019

ISBN 978-83-7354-901-2

ISSN 1230-6711

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

ul. Benedyktyńska 37,

30-398 Kraków

tel.: +48 (12) 688-52-90;

tel./fax: +48 (12) 688-52-91

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl;

www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW.....	7
MAGDALENA MORTEŚKA (<i>Małgorzata Borkowska OSB</i>)	9
BIBLIOGRAFIA.....	27
NAUKI DUCHOWNE SŁUŻĄCE DO POSTĘPU DUCHOWNEGO, OD MOJEJ DROGIÉJ MATKI I DOBRODZIÉJKI WIELKIÉJ PANNY KSIENI, KTÓRE MI DAWAŁA CZĘŚCIĄ W OSOBNOŚCI, CZĘŚCIĄ W POSPOLITOŚCI Z INSZYMI, W KAPITUŁACH I ROZMOWACH DUCHOWNYCH	
NAUKI NOWICJACKIE	45
NAPOMINANIE NA WYJŚCIE Z NOWICYJATU	67
NAUKI KAPITULNE	71
NAUKI RENOWACYJNE	109
ROZMOWY	145
WALETA NAJMILSZEJ MATKI.....	195
SŁOWNICZEK WYRAZÓW LUB FORM ARCHAICZNYCH.....	205
INDEKS BIBLIJNY.....	209
INDEKS IMION I NAZW WŁASNYCH.....	213
INDEKS RZECZOWY	217

WYKAZ SKRÓTÓW

- CCL Corpus Christianorum. Series Latina, Turnhout 1953–
- EK *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1973–
- Estr. K. ESTREICHER, *Bibliografia polska*, Kraków 1875.
- PL Patrologiae cursus completus. Series Latina, t. 1–221, wyd. J.P. MIGNE, Paris 1844–1864.
- POK Pisma Ojców Kościoła, Poznań 1924–
- POK 7 JAN KASJAN, *Rozmów dwadzieścierztery, II. Rozmowa XI–XXIV*, przekł., wstęp i oprac. L. WRZOŁ, 1929.
- PSB *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1935–
- RBRef Reguła Reformowana: *Reguła Świętego Ojca Benedykta z łacińskiego przetłumaczona, y z Reformacya Porządków, Chełmińskiego, Toruńskiego, Nieświeckiego, y inszych wszystkich w Królestwie Polskim tejże Reformacyey y Reguły S. Benedykta, które teraz są y na potym zjednoczone będą, Klasztorów Panieńskich*, Kraków 1606.
- PSP Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, Warszawa 1969–
- ŹrMon Źródła Monastyczne, red. M.T. GRONOWSKI, SZ. HIŻYCKI, Kraków 1993–
- ŹrMon 4 *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, t. 1. *Gerontikon. Księga Starców*, przekł. M. BORKOWSKA, wstęp E. MA-

KOWSKA, E. WIPSZYCKA, M. STAROWIEYSKI, oprac.
M. STAROWIEYSKI, 2007³.

- ŹrMon 28 JAN KASJAN, *Rozmowy z Ojcami*, t. 1. *Rozmowy I–X*, przekł. i oprac. A. NOCOŃ, 2002.
- ŹrMon 70 JAN KASJAN, *Rozmowy z Ojcami*, t. 2. *Rozmowy XI–XVII*, tłum. i oprac. A. NOCOŃ, wstępy M. SHERIDAN, 2015.
- ŹrMon 80 JAN KASJAN, *Rozmowy z Ojcami*, t. 3. *Rozmowy XVIII–XXIV*, tłum. i oprac. A. WILCZYŃSKI, wstępy M. SHERIDAN, Sz. HIŻYCKI, 2017.

MAGDALENA MORTĘSKA

Życie i dzieło: Reguła reformowana

Magdalena urodziła się w roku 1554. W roku 1579, zostając mniszką, zastała w Polsce trzy klasztory benedyktynek, w tym chełmiński i toruński praktycznie wymarłe, a staniątecki w upadku. Pół wieku później, umierając, zostawiła kilkanaście klasztorów, obficie obsadzonych i gorliwych. Miało następnie powstać kilka dalszych fundacji, tak że w sumie był to w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej najliczniejszy i najpopularniejszy zakon żeński, a to z dwóch przyczyn: jako zasiedziały tu od wieków, odczuwany więc jako „swój” – oraz jako zreformowany w pełni według zasad Soboru Trydenckiego, co uważano za swoistą gwarancję jakości. Jej dziełem było więc dostarczenie miejsca i warunków życia bardzo licznym osobom, pragnącym poświęcić się Bogu; i to miejsca trwałego, gotowego także dla następnych pokoleń. Jak bardzo trwałego, widać z faktu, że mimo zniszczeń, zaborów i kasat, jeszcze po czterech wiekach osiem z dziewięciu istniejących dziś w Polsce klasztorów mniszek benedyktynek wywodzi się z dzieła fundacyjnego Magdaleny.

Dla stworzenia takiej przestrzeni życia konieczna była realizacja podwójnego celu: (1) opracowanie sposobu,

w jaki w konkretnej epoce i miejscu można było najlepiej zachowywać *Regułę* św. Benedykta; oraz (2) dostosowanie ustaw i praktyki do prawodawstwa i ducha trydenckiego. Jedno i drugie bardzo w stylu epoki: **powrót** do źródeł, **wierność** jasno sformułowanym przepisom – oraz **refor-**
ma. Magdalena dzięki swej młodszej lekturze teologicznej (głównie *Postylla* Jakuba Wujka) była uformowana umysłowo i duchowo według tych właśnie ideałów; jej zmysł prawny i zdolności organizacyjne dorównywały jej zapałowi; dokonała więc dzieła odnowy zakonu, chociaż spędziła całą drugą połowę życia walcząc o to swoje dzieło z mnóstwem krytyków, i to pomimo uzyskania wszelkich możliwych zatwierdzeń i pochwał papieskich. Głównym dokumentem prawnym tej odnowy jest nowe opracowanie *Reguły* św. Benedykta, tzw. *Reguła reformowana*. Jest to wersja starego tekstu, która opuszcza jego partie nie stosujące się do klasztoru żeńskiego, do miejsca lub do epoki, pozostałe zaś rozdziały zaopatruje w szczegółowe instrukcje, mające prowadzić do tego, by mogły być tu i teraz jak najściślej zachowywane. Mimo licznych kontrowersji ten tekst był kilkakrotnie wydawany i służył licznym pokoleniom benedyktynek polskich. Ponieważ ma w bliskiej przyszłości zostać wydany ponownie, nie będziemy go tu omawiać szczegółowo.

Duchowość ksieni Magdaleny

Magdalenę przygotowywały do jej misji wielkie **zdolności** umysłu, logicznego już z natury, a kształtowanego w młodości przez lekturę ówczesnych autorów

jezuickich. Nadto miała w sobie wielką **gorliwość** i konsekwencję w dążeniu do raz obranego celu; przez dłuższy czas trudno jej było nawet zrozumieć brak równie wielkiego zapału u różnych innych osób, co spowodowało niejednen konflikt. Jej wstępna decyzja, dokonana jeszcze w dzieciństwie, a wyrażona słowami „Poślubiłam się Panu Zbawicielowi mojemu”, ukształtowała wszystkie decyzje następne. Na tej podstawie budowało się jej życie modlitwy, czerpiące swoje treści przede wszystkim z **lektury**, szeroko pojętej: to jest zarówno z tekstów liturgicznych, jak i z czytania duchownego. Ten zapal do czytania nie tylko miała sama, ale usilnie go szerzyła: przede wszystkim w formacji nowicjuszek, ale także wśród uczennic.

Głosiła i reprezentowała pobożność konsekwentną i aktywną, wymagającą stałej uwagi i stałej pracy wewnętrznej, wedle znanego powiedzenia, przypisywanego św. Ignacemu Loyoli, że należy pracować tak, jakby wszystko zależało od naszej pracy, a modlić się tak, jakby wszystko zależało od łaski Bożej. Drugą część tego adagium Magdalena wyznawała także, i to żarliwie; jak wiadomo, nikt jeszcze nie zdołał odnaleźć linii styku Łaski i naszej wolnej woli, a duchowość katolicka epoki trydenckiej przeżywała ten problem szczególnie mocno, w kontraście do kalwinistycznej tezy o predestynacji do zbawienia lub potępienia. Magdalena niewątpliwie o wszystko prosi Boga, znając zresztą z doświadczenia ludzką słabość; ale też w każdej sprawie wymaga od siebie (i od swoich uczennic) dołożenia wszelkich możliwych sił do współpracy z Łaską.

Zgodnie z wielowiekową tradycją opiera ona wewnętrzną pracę człowieka na wyniszczeniu samego siebie (*pogarda, nienawiść* itd.); nie chodzi tu jednak o to, co dziś nazywamy depresją albo kompleksem niższości. Swoją małość człowiek powinien uznać nie w stosunku do innych ludzi (z nimi, im mniej się porównuje, tym lepiej), ale w stosunku do Boga. Taka świadomość własnej nicości nie przygnębia, ale właśnie wyzwala; Magdalena opisuje starannie tę wolność duchową, dającą chrześcijaninowi pełną zdolność do modlitwy i do panowania nad sobą. Ideą i wzorem takiej postawy jest Chrystus w Ogrójcu. Z domowej jeszcze pobożności wyniosła Magdalena **kult Męki Pańskiej**, o której w klasztorze napisała rozmyślenia (nie zachowane) i której tematyka często wracała w jej rozmowach i konferencjach; w tej tajemnicy stale przebywała myślą modlitewną, ona też była dla niej motywacją do ubóstwa, do unikania ludzkiej chwały itd. Motywacja ta okazała się skuteczna i czynna przez całą długość życia Magdaleny. Ta sama tajemnica była dla niej także uzasadnieniem zakonnego posłuszeństwa, którego pragnęła sama (będąc ksienią, starała się wykorzystać przynajmniej wszelkie okazje do posłuszeństwa władzom kościelnym) i w którym widziała zastosowanie przykazania miłości Boga i główny jej praktyczny przejaw. O tej cnocie mówi dużo i posuwa ją bardzo daleko, zalecając traktować nawet polecenia błędne jako wolę Bożą; odróżnia jednak polecenia mylne od grzesznych i dla tych ostatnich oczywiście robi wyjątek¹. Opie-

¹ *Nauki*, s. 228.

rając życie zakonne na wierności złożonym ślubom, stara się przede wszystkim o to, żeby mniszki dobrze rozumiały, co ślubują – i jeśli się na ślubowanie decydują, to żeby resztę życia spędziły, chwila po chwili, na realizowaniu tego, do czego się zobowiązały.

Wspomniane tu rozmyślenia miały być według biografu „zebrane z Ewangelii i proroków”; Magdalena niewątpliwie czytywała całą **Biblię**, a zdarzenia z dziejów biblijnych, nawet drobne, przytaczała nieraz jako punkt wyjścia i wiodący symbol dla swoich konferencji ascetycznych. Lista cytowanych przez nią autorów dzieli się na: starożytnych monastycznych – oraz najnowszych, a więc przede wszystkim jezuickich. Znowu: synteza powrotu do źródeł i głosu epoki. Spośród tych pierwszych, poza samą *Regułą*, zjawiają się przede wszystkim święci: Augustyn, Bernard, Grzegorz Wielki i Kasjan. Spośród drugich, głównie Rossignoli. Podobny jest przekrój tematyczny dzieł, które Magdalena zlecała do tłumaczenia i następnie wydawała kosztem klasztoru: Kasjan przede wszystkim (autor już przez samego św. Benedykta zalecany), dalej obszerny komentarz do *Reguły* pióra piętnastowiecznego hiszpańskiego kardynała Jana *a Turrecremata* (Torquemada), poza tym zaś pisma jezuitów: Alvareza, Ariasa, Fatiego i Rossignolego.

Trzeba zaznaczyć bardzo wyraźnie, że zdaniem jej otoczenia Magdalena nie uczyła nigdy czegoś, czego by nie przemodliła, nie doświadczyła i nie wypełniała sama; a to zarówno w życiu wewnętrznym, jak i w drobnych szczegółach codziennego biegu spraw klasztornych, gdyż przez całe życie podejmowała wszelkie prace służebne na rów-

ni z innymi. Tak właśnie – jako matkę duchową, uczącą tego, co wykonała sama – odbierało ją w większości jej otoczenie, zwłaszcza pod koniec jej życia, kiedy owoce jej wieloletniej pracy nad sobą były już dobrze widoczne. Zresztą już od początku przykład jej gorliwości i determinacji był dla bardzo wielu dziewcząt pociągający, a jej nauki miały autorytet przykładu właśnie. W środowisku, które stworzyła, odnalazło swoje miejsce wiele wybitnych indywidualności, które mogły tam oddać Bogu na służbę swoje talenty, czy to organizacyjne, czy literackie, czy jakiegokolwiek inne.

Pociągnęła więc wiele dusz za sobą; były jednak i takie, które zraziła, gdyż, jak już wspomniano, w młodych latach nie odznaczała się wyrozumiałością dla słabszych duchowo od siebie. Tej wyrozumiałości i płynącego z niej szacunku uczyła się mozolnie i świadomie przez długie lata. W pierwszym okresie swych rządów, na przykład, mówiła do zakonnic „ty”; ale na starość już zwykle „wasza miłość”. Mniej więcej w połowie rządów znajdujemy ją odprawiającą rekolekcje przed rozprawą sądową, gdyż miała świadomość, że wrodzony animusz mógłby ją doprowadzić do kompletnego pogębienia wieloletniego złośliwego przeciwnika. Ale w zapisanych przez biografę anegdotach, pochodzących głównie od sióstr o wiele od niej młodszych, widzimy ją już taką, jaką się ostatecznie stała: delikatną dla wszystkich, szukającą okazji do postuśżeństwa i zatopioną w Bogu. Jej następczyni na urządzie, Zofia Firlejówna, uważała ją za wzór niedościgniony; prawdopodobnie też ta sama Firlejówna na końcu zbioru notatek z konferencji Magdaleny pozwoliła sobie na

grę wyobraźni i napisała tekst „Upominanie mojej drogiej Matki po śmierci u ciała jej świętego”, kończący się konkluzją, która streszcza wieloletnie pragnienie samej Magdaleny: „Tak cię Bóg twój chce mieć, w ponizeniu, w zatajeniu, abys się z Nim silnie złączyła, mając wolność od wszystkich przeszkód...” Magdalena, zmuszona stać przez całe życie na świeczniku i podejmować ogólnie wiążące decyzje, prawdopodobnie zawsze też tęskniła do takiego „zatajenia” i unizenia; jakąś jego namiastkę znalazła jednak dopiero w ostatniej chorobie. Wiadomo też, że pragnęła dla siebie zupełnie zwykłej śmierci, pozbawionej cudownych zjawisk, których się spodziewało jej otoczenie; i taką też miała.

Za życia i po śmierci przypisywano jej wprawdzie liczne nadprzyrodzone przeżycia, a nawet cudowne wydarzenia, nie podjęto wtedy jednak jakichkolwiek prób udokumentowania ich, zbierania poświadczonych zeznań itp. Między innymi miała wpaść w ekstazę pod wpływem słów Chrystusa do Dobrego Łotra, które zacytowała podczas konferencji (zapis tej konferencji zachował się także); miała nieraz otrzymywać na modlitwie wskazówki co do koniecznych działań; miała też w podróży uzdrowić jakąś przygodnie spotkaną staruszkę ze ślepoty. Brak dokumentacji pochodzi m.in. stąd, że ona sama za życia starała się zacierać ślady takich zdarzeń, a po jej śmierci mogło być już trudno o świadków; niemniej pierwszemu jej biografowi zupełnie wystarczały takie niepoświadczone i nie zaprzysiężone relacje. Dzisiaj można z nich wysnuć głównie wnioski, że jej otoczenie żyło w przekonaniu o jej autentycznej świętości, udowodnionej przez niebieskie znaki.

Konferencje

Magdalena Mortęska jako ksieni miała z urzędu obowiązki głoszenia nauk dla swoich podwładnych; wiadomo też, że przez pierwsze lata po odrodzeniu klasztoru była w nim właściwie jedyną stałą formatorką i prowadziła współsiostry drogą własnych odkryć. Jest bardzo prawdopodobne, że swoje konferencje przygotowywała na piśmie, ale te notatki niestety się nie zachowały. Do zbiorów Ossolineum trafił natomiast jeszcze w XIX wieku (a więc we Lwowie) rękopis w formacie notesu, noszący dziś we Wrocławiu numer 1384 i zawierający notatki kilku kolejnych słuchaczek tych konferencji. Pełny jego tytuł brzmi: „**Nauki duchowne służące do postępu duchownego, od mojej drogiej matki i dobrodziejki wielkiej panny ksieni, które mi dawała częścią w osobności, częścią w pospolitości z inszymi, w kapitułach i rozmowach duchownych**”. Ten tekst zaczyna się na s. 11; s. 12 jest pusta; tekst właściwy zaczyna się więc na s. 13. Cały rękopis zawiera 320 stroniczek, paginowanych ręką dziewiętnastowieczną i zapisanych przypuszczalnie przez cztery kolejne „ręce”, dość trudne do odróżnienia, skoro wszystkie uczyły się pisania w tej samej szkole klasztornej. Luk jest bardzo niewiele, a w jednym wypadku w znalezionej lukę wpisano tekst chronologicznie późniejszy, co już pierwsze wydanie naprawia.

Te nauki odnalazł bowiem prof. Karol Górski; on też ustalił – głównie drogą eliminacji, wobec braku wyraźnych wskazówek – że ich autorką mogła być jedynie Magdalena Mortęska; tę tezę potwierdza zresztą wyraż-

ne do nich nawiązanie, zawarte już w jej najstarszym życiorysie². Profesor ustalił także, iż pierwszą z notujących zakonnic była Jadwiga Orzelska, kasztelanka rogozińska, której lata wstąpienia i śmierci (1603–1616) pokrywają się z czasem datowanych zapisów „pierwszej ręki”. Ostatnią mogła być, jak już wspomniano, Zofia Firlejówna, wojewodzianka krakowska, jej zastępczyni (przeorysza), a potem następczyni na urzędzie ksieni.

Co do sposobu przytaczania treści nauk, przypomnieć należy, że pracujące nad tym mniszki stosunkowo od niedawna posiadały w ogóle sztukę pisania; także ortografia polska była wtedy dość luźna, a młode słuchaczki często się w niej gubiły i na ogół notowały bardziej fonetycznie niż ortograficznie. Nadto pomimo ćwiczenia się przez rok nowicjatu w kopiowaniu, streszczaniu i notowaniu musiały nieraz nie nadążać, gubić myśl itd. Pomocą mogły być cytaty biblijne, które łatwo było po konferencji odszukać. Zdaniem prof. Górskiego zachowane notatki nie są pierwszym szkicem, robionym na gorąco w trakcie słuchania, ale już przetworzeniem takiego szkicu, wzbogaconym o te cytaty właśnie, odnalezione w tekście biblijnym lub liturgicznym, i o to wszystko, co się mogło pod ich wpływem jeszcze przypomnieć. Mieliśmy tu może do czynienia z podwójnym autorstwem, gdyby nie bardzo wyraźne dążenie notujących do zachowania autentycznej myśli ksieni Magdaleny; gdyby nie ten pietyzm (wzrastający nawet z upływem czasu), z jakim traktowały one jej nauki.

² S. BRZECHFFA, *Pochodnia ludziom zakonnym*, b.m., b.d., pisanie w r. 1634, s. 92.

Jak z tych notatek widać, ksieni wygłaszała obowiązkowo dwie w roku nauki, na początek Wielkiego Postu i w Adwencie; mówiła wtedy do całej kapituły, to jest mniszek profesek, zgromadzonych w kapitułarzu. Takie nauki mamy zanotowane z datami od 1606 do 1630 i te konferencje kapitulne wychodzą prawie zawsze od bieżących tekstów liturgicznych i są programem ćwiczeń duchowych adwentowych lub wielkopostnych. Kapituła jednak odbywała się w klasztorze co tydzień, i nawet pomimo długich okresów nieobecności ksieni (wyjazdy np. aż do Poznania czy do Lwowa), wypadaloby nauk kilkadziesiąt rocznie; a zachowanych jest o wiele mniej. Nie jest jasne, czy Magdalena podczas tych nie zanotowanych kapituł ograniczała się do spraw porządkowych, czy też może – co niewątpliwie się zdarzało, ale nie wiemy, jak często – zdawała prowadzenie tych zebrań na swoją zastępczynię czyli przeoryszkę, która też była pierwszą instancją wyrokującą w drobnych problemach.

Nadto jednak miewała ksieni osobne nauki dla nowicjuszek, raczej nieregularnie, wspomagając niejako ich mistrzynię; rękopis zawiera takich nauk stosunkowo niewiele, bo tylko te, których w latach 1603–1606 zdążyła słuchać s. Orzelska, i które zresztą zapisała bez daty. Tutaj już treść jest zupełnie inna, gdyż nauki dla początkujących dotyczą głównie najprostszycy praktyk życia zakonnego; zgodnie z prastarym schematem monastycznej formacji ksieni uczy nowicjuszki łatwych sposobów mnemotechnicznych, pomagających zachować przez cały dzień świadomość Bożej obecności, a nawet wplatać w zwykłe czynności rozmyślanie. Nadto, na sam koniec nowicjatu,

skoro mają wejść odtąd do grona profesek, daje im kilka istotnych wskazówek co do życia we wspólnocie.

Poza tym jest dużo konferencji luźnych, długości od kilku zdań do kilku stron, zanotowanych przypuszczalnie chronologicznie, ale nie wiadomo, z jakiej okazji wygłaszanych: także w kapitule, czy może jakoś nieformalnie? Są tam bowiem na pewno także zapisy rozmów o Bogu, o modlitwie i o życiu wspólnym, prowadzonych prywatnie, zwłaszcza gdy w okresie starości Magdaleny stało się niemal zwyczajem zakonnice zbierać się w jej celi na takie rozmowy. Te pouczenia skierowane są bądź do wielu sióstr na raz, bądź do kilku, bądź nawet do jednej; mogło ich być o wiele więcej, niż znajdujemy w notesie, tylko że inne słuchaczki nie notowały. Albo może ich notatki nie przetrwały? Wszystko to razem jest przemieszane; widać troskę o uporządkowanie, ale nie zawsze skuteczną, do tego stopnia, że w kilku wypadkach trudno jest nawet ustalić, gdzie kończy się jedna konferencja, a zaczyna druga. Te „rozmowy” dotyczą problemów przeżywanych przez konkretne adresatki lub dla nich pożytecznych.

Wreszcie wiadomo także, tak z jej życiorysu, jak i z samych *Nauk*, że czasem (choć rzadko) udzielała grupom sióstr rekolektantek nauk zwanych renowacją. Był to jakby powtórny nowicjat, prowadzony przez mistrzynię, nie przez kapłana, i trwający kilka miesięcy. Na pewno Magdalena prowadziła go w roku 1614; a nasza „ręka pierwsza”, czyli Jadwiga Orzelska, była wśród słuchaczek. W jednym wypadku, w roku 1620, przeprowadziła także dla sióstr tygodniowe rekolekcje. Jej nauki renowacyjne wchodzą głęboko w świat wewnętrznych, duchowych

postaw i przeżyć, i wykazują wielką biegłość w tym, co pradawna tradycja nazwała „rozróżnianiem duchów”: jest to zdolność do poprawnej oceny ukrytych w nas czasem głęboko pobudek i intencji. Taką znajomość dróg ducha Magdalena wykazuje w wielkim stopniu, i to nie książkowo, ale doświadczalnie przeżyta i przewalczona. Całość jej doktryny jest spójna i wyczerpująca; i posłużyła najwyraźniej wielu pokoleniom jako podstawa życia modlitwy.

Warto też – dla pełnego zrozumienia tych *Nauk* – zauważyć, czego w nich nie ma. Otóż przede wszystkim nie ma kontrowersji religijnych, mimo że nimi żyła ta epoka, gorący czas Reformacji protestanckiej. Dalej, nie ma żadnych absolutnie aluzji do wydarzeń zewnętrznych, i to nie tylko politycznych, ale nawet dotyczących samej wspólnoty; nic o wieloletnim oporze wspólnoty toruńskiej, nic o długich staraniach o wypracowanie i zatwierdzenie *Reguły reformowanej*, nic o wszystkich prześladowaniach ze strony niechętnych tej *Regule* prawników i niektórych biskupów. To wszystko znajdujemy, wraz z logiczną i energiczną obroną, częściowo w kronice klasztornej³, a jeszcze więcej w listach i memoriałach ksieni Magdaleny, kierowanych do biskupów i teologów⁴. Ale mówiąc do mniszek, nie zajmuje ona ich uwagi tymi trudnościami, z natury przemijającymi; ma im do powiedzenia coś o wiele dla nich ważniejszego, coś trwałego i twórczego, bo to, co dotyczy ich życia poświęconego Bogu i wszelkich konsekwencji tego poświęcenia, w modlitwie i w życiu wspólnym.

³ *Kronika benedyktynek chełmińskich*, wyd. W. SZOŁDRSKI, Pelplin 1934.

⁴ Rękopis przemyski „Łańcuch zakonnych wolności...”.

Język *Nauk* to czysta polszczyzna przełomu XVI i XVII wieku. Latynizmów tam ze świecą szukać, a jeśli jakie są, to przepolszczone i w ówczesnej mowie potocznej używane, jak *turbować*, *atencja*... Ksieni Magdalena rozumiała łacinę, ale jej w myślach nie używała, co się często zdarzało ówczesnym uczonym kapłanom. Spośród jej mniszek, jak i w późniejszych pokoleniach, niektóre oczywiście rozumiały także, zwłaszcza po latach modlitwy chórowej; inne i wtedy nie. Nie narzekajmy na braki w ówczesnym wykształceniu: konieczną konsekwencją tego będzie przez dwa wieki różnica między czystą polszczyzną pism powstających w klasztorach żeńskich, a makaroniczną tych, które powstawały wszędzie indziej...

Zasady wydania

Prof. Górski wydał to cenne znalezisko w roku 1980; wydał tak, jak wtedy było możliwe, to jest w powielaczowej serii *Textus et studia historiam theologiae in Polonia excultae spectantia*, prowadzonej przez ATK. Wydanie było oczywiście naukowe, krytyczne: odnotowywało w setkach przypisów autentyczny zapis i hipotetyczną jego interpretację⁵. To było konieczne dla utrwalenia zna-

⁵ Przykład różnicy między zapisem a odczytaniem: na s. 214 nauk czytamy: „1618 rozmow w mieszoposti oprzestrogch dopostępku” – co Profesor transkrybuje: „1618. Rozmowa w Mięsupusty o przestrogach do postępku*”, K. GÓRSKI, *Kierownictwo duchowe w klasztorach żeńskich w Polsce XVI–XVIII wieku: teksty i komentarze*, Warszawa 1980 (*Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia*, 11), s. 83.

leziska, i pierwsze wydanie nie mogłoby być inne; niemniej brak rozczłonkowania tekstu na wyraźne rozdziały i podrozdziały oraz przeładowanie go przypisami nie ułatwiały lektury. Zważywszy nadto niewygodny format, szary papier i trudną czytelność powielacza, nic dziwnego, że tekst pozostał tylko w świadomości naukowców i tylko na ich półkach... a niewielu naukowców zajmuje się dziejami czy myślą zakonnic polskich. Dzisiaj, kiedy wobec wznowionego w diecezji toruńskiej procesu beatyfikacyjnego ksieni Magdaleny jest znakomita okazja, żeby jej myśl i dzieło ukazać szerszemu gronu czytelników – a przede wszystkim udostępnić je własnym jej współsiostrom zakonnym! – wydało się słuszne opracować nowe wydanie, które by zachowując myśl i język (w skrócie: zachowując tekst), przekazało zarazem możliwie czytelnie treść *Nauk* wszystkim zainteresowanym. W tym celu jednak należało podjąć szereg szczegółowych decyzji.

Pierwsza decyzja dotyczy zapisu. Zrezygnowano tak z aparatu krytycznego, jak i z prostej kopii, zamiast której podany tu będzie tekst odtworzony zgodnie z właściwościami języka i zapisany według ortografii dzisiejszej, chociaż przy zachowaniu jego cech fonetycznych, charakterystycznych dla epoki (lub czasem dla regionu). Czytelnik łatwo się przyzwyczai do wymowy *Ociec* zamiast dzisiejszego *Ojciec*, *nawwyższy* zamiast *najwyższy*, itd. Ponieważ jednak zapis oryginału jest czysto fonetyczny, w czym odbiega nawet od ortografii ówczesnych druków, a dzisiejszemu czytelnikowi może być trudno pamiętać, że np. *raczy* to *raczej*, *inaczy* to *inaczej*, *więcy* to *więcej* (gdyż tak wymawiano długie e), zastosowano tu, na wzór

owych druków właśnie, e pochylone: *inaczéj, raczéj, więcéj*. W niektórych wypadkach zastosowano przypis objaśniający; dodano także na końcu słowniczek. Dużą pomocą w odtworzeniu pełnej treści tekstu stała się też staranna interpunkcja.

Po drugie, aluzje i cytaty biblijne, które są podłożem tekstu, zostały nie tylko zidentyfikowane, ale także porównane z przekładem, którego Magdalena najprawdopodobniej używała podczas prywatnej lektury, to jest z Biblią Wujka (Kraków 1599). I okazało się, że jej sposób cytowania, zgodnie z prądową praktyką, był raczej reminiscencją niż rzeczywistym powtórzeniem słów druku. To zrozumiałe, jeśli się pamięta, że pisarze duchowni, a więc mający stały kontakt z łacińską liturgią, często miewali w myśli i pamięci tekst łaciński, który tłumaczyli na poczekaniu, nie szukając go w tekście drukowanym polskim. Magdalena niewątpliwie robiła tak właśnie, ilekroć przytaczała teksty psalmów, czytań lub antyfon śpiewanych w chórze.

Po trzecie, nauki ułożono tutaj nie w ścisłej kolejności zapisu, ale dzieląc je na rozdziały według podanych wyżej rodzajów, starannie je zaopatrując w tytuły i podtytuły, i zachowując wewnątrz poszczególnych rozdziałów układ chronologiczny.

Po czwarte, zgodnie ze stosowaną przez mniszki metodą rozmyślenia, tekst notatek dzieli się na punkty i podpunkty, numerowane starannie, ale nie zawsze konsekwentnie. Tę numerację zachowano, aby zachować obraz ówczesnej umysłowości; nie powinna być przeszkodą w lekturze.

Wreszcie, wszelkie wstawki do oryginalnego tekstu, na przykład konieczne uzupełnienia brakujących słów, podane są kursywą; paginacja rękopisu znajduje się w nawiasach kwadratowych, objaśnienia oraz sigła biblijne w przypisach. Oczywiście skróty, jak „PB” zamiast „Pan Bóg”, rozwiązano. Gwiazdka * odsyła do słowniczka, gdzie umieszczono wyrazy lub formy w naszym poczuciu archaiczne, które w tekście zachodzą często. Te natomiast, których użyto raz jeden, objaśnione są przypisem. Zachowano fonetyczne formy gwarowe, rozpoznane już przez prof. Górskiego, ponieważ ówczesna polszczyzna była zróżnicowana regionalnie niezależnie od klasy społecznej ani poziomu wykształcenia⁶. Tytuły poszczególnych pouczeń czy konferencji są na ogół oryginalne; jeśli jednak zaszła potrzeba wstawienia dodatkowych, i one wyróżnione są kursywą. Poniżej tytułu rozdziału podano krótkie omówienie, pożyteczne dla czytelników, którzy podchodzą do siedemnastowiecznego tekstu z pozycji dzisiejszej duchowości.

Oczywiście nie można zapominać, że mamy tutaj do czynienia z tekstem mówionym, a więc zdarza się konstrukcja zdań niepełna albo niekonsekwentna, czasem nawet zdania urwane; nie tak często jednak, żeby to poważnie przeszkadzało w odbiorze treści.

Odnowicielka benedyktynek polskich przed śmiercią napisała do swoich zakonnic list, który jest jej duchowym testamentem. Ten list pod nazwą „Walety” (pożegnania)

⁶ Np. córka magnata z terenu objętego mazurzeniem, imieniem Agnieszka, podpisywała się „Jagnieszka”: tak w domu mówiono.

krażył po klasztorach w odpisach ręcznych, został też zamieszczony w jej najwcześniejszej biografii pióra Stanisława Brzechffy. Kopie wykazują oczywiście drobne różnice; tu przytaczamy tekst wydany w roku 2006 przez s. Wojciechę Hanelovą OSB⁷, uzupełniony minimalnie wg tekstu Brzechffy⁸. Dołączono też dość obszerną bibliografię, dotyczącą Magdaleny Mortęskiej.

Mojej współsióstrze Bogumile Czepiel, mniszce żarnowieckiej, serdecznie dziękuję za przepisanie tekstu nauk na komputer. Obie dedykujemy tę pracę naszej wspólnocie: Matce Ksieni Faustynie i Siostrom.

⁷ W. HANELOVÁ, *Waleta Matki Mortęskiej*, „Nasza Przeszłość” 105 (2006), s. 269–277.

⁸ S. BRZECHFFA, *Żywot Świątobliwej Magdaleny Mortęskiej ksieni klasztoru chełmińskiego Reguła Św. Benedykta*, Pelplin 1880, s. 145–158.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Archiwum Benedykynek lwowskich w Krzeszowie, „Sprawa o Reformacji Klasztoru Chełmińskiego Przewielebnych Ich Mściów PP. Benedykynek”, sygn. A3.
- Archiwum Benedykynek w Łomży, „Litania do Matki Mortęskiej”, br. sygn., rękopis bez daty i paginacji.
- Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, „Kuria Biskupia Chełmińska 1945–1992”, teczki I–IV, sygn. 157–160.
- Archiwum Benedykynek w Przemyślu, „Waleta Namilszy Matki y Dobrodziki Naszei Panny Xieni w Złem y Niebezpiecznem zdrowiu Pi-sana 4 Dnia Lutego w Roku 1631”, sygn. H5.
- Archiwum Benedykynek w Przemyślu. „Łańcuch zakonnych wolności...”, rkps. bez sygnatury.
- Archiwum Benedykynek wileńskich w Żarnowcu, „List Zofii Firlejówny do ksieni wileńskiej Marianny Kuczkowskiej z dnia 9.V.1633 r.”, sygn. A19.
- Archiwum Benedykynek w Żarnowcu, „Szczątki świątobliwej ksieni Magdaleny Mortęskiej”.
- Archiwum Benedykynek w Żarnowcu, „Uchwały Kapituły Generalnej, styczeń 1955”.
- Archiwum Sióstr Miłosierdzia w Chełmnie. Annales, to jest roczne dzieje klasztoru chełmińskiego od czasu naprawy albo reformacji jego... (1556–1618), Rkps kroniki chełmińskiej b.s.
- Archiwum Sióstr Miłosierdzia w Chełmnie. „Grobowiec Czcigodnej Panny Ksieni Magdaleny Mortęskiej”, [w:] Doku-

menty z archiwum chełmińskiego dotyczące Matki Mortęskiej,teczka niesygnowana, nr 7.

Archiwum Sióstr Miłosierdzia w Chełmnie. „Magdalena Mortęska”, [w:] Dokumenty z archiwum chełmińskiego dotyczące Matki Mortęskiej,teczka niesygnowana, nr 1.

Archiwum Sióstr Miłosierdzia w Chełmnie. „Pień rodowy Magdaleny Mortęskiej”, [w:] Dokumenty z archiwum chełmińskiego dotyczące Matki Mortęskiej,teczka niesygnowana,maszynopis anonimowy.

Archiwum Sióstr Miłosierdzia w Chełmnie, „Protokół kanonicznego badania i zabezpieczenia zwłok Ksieni Marii Magdaleny Mortęskiej”, [w:] Dokumenty z archiwum chełmińskiego dotyczące Matki Mortęskiej,teczka niesygnowana, nr 9a, nr 9b.

Ossolineum. „Nauki duchowne służące do postępu duchownego, od mojej drogiej matki i dobrodziejki wielkiej panny ksieni, które mi dawała częścią w osobności, częścią w pospolitości z inszymi, w kapitułach i rozmowach duchownych”, rkps. syg. 1384.

DRUKI ŹRÓDŁOWE I EDYCJE ŹRÓDEŁ

BERNARD Z CLAIRVAUX, *Opere di san Bernardo*, t. 1–6, wyd. F. GASTALDELLI I INNI, Milano 1984–2008.

BRZECHFFA S., *Pochodnia ludziom zakonnym*, b.m., b.d., pisane w r. 1634.

– *Skarb bogaty w przezacnym klasztorze Panien Chelmińskich Benedikta świętego, świeżo odkryty...*, Kraków 1633.

– *Najprzewielebniejsza w Bogu panna Magdalena Mortęska*, Poznań 1747.

– *Żywot Świątobliwej Magdaleny Mortęskiej ksieni klasztoru chełmińskiego Reguły Św. Benedykta*, Pelplin 1880.

- Dekret w sprawie zakonników i zakonnice*, [w:] *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński i polski*, t. IV/2 (1511–1870), oprac. A. BARON, H. PIETRAS, Kraków 2007, s. 785–809.
- Droga doskonałości Chrześcijańskiej, na trzy części rozłożona, Z poważnych autorów duchowych zebrana i wszystkich stanów ludziom do używania łacnego przez X. Kaspra Druźbickiego, Sociatis Jezu. Przewielebnej JMci Pannie Dorocie Olszewskiej Xieni Chetmińskiej i wielebnemu Klasztoru Chetmińskiego Zgromadzenia Ofiarowana*, Kalisz 1665.
- GÓRSKI K., *Nauki panny ksieni*, [w:] *Kierownictwo duchowe w klasztorach żeńskich w Polsce XVI–XVIII wieku: teksty i komentarze*, Warszawa 1980 (Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia, 11).
- *Pisma benedyktynek reformy chetmińskiej*, [w:] *Pisma ascetyczno-mistyczne Polski*, t. 1, Poznań 1937.
- *Rozmyślenia o Męce Pańskiej spisane przez benedyktynekę chetmińskiej reformy*, [w:] *Pisma ascetyczno-mistyczne Polski*, t. 1, Poznań 1937.
- GÓRSKI K., M. BORKOWSKA, *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w.*, Warszawa 1984.
- HENELOVÁ W., *Waleta Matki Mortęskiej*, „Nasza Przeszłość” 105 (2006), s. 269–278.
- JAROSZEWICZ F., *Matka Świętych Polska, albo żywoty Świętych Błogostawionych, Wielebnych, Świętobliwych, pobożnych Polaków i Polek wszelkiego stanu i kondycji, każdego wieku od zakrzewionej w Polsce Chrześcijańskiej wiary osobliwa życia doskonałością stynących*, Poznań 1894.
- Kronika benedyktynek chetmińskich*, wyd. W. SZOŁDRSKI, Pelplin 1937.
- Kronika benedyktynek chetmińskich 1578–1619*, wyd. T. GLEMA, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 6: 1925, s. 166–174; t. 7: 1926, s. 17–31, 37–56, 69–90.

- Kronika benedyktynek grudziądzkich*, wyd. W. SZOŁDRSKI, Pelplin 1935.
- Kronika benedyktynek poznańskich*, wyd. W. SZOŁDRSKI, „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej”, Pelplin 1939.
- Kronika benedyktynek poznańskich*, oprac. M. BORKOWSKA, W. KARKUCIŃSKA, J. WIESIOŁOWSKI, Poznań 2001.
- Kroniki benedyktynek radomskich*, [w:] K. GÓRSKI, M. BORKOWSKA, *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w.*, Warszawa 1984 (*Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia*, 15).
- Kronika benedyktynek sandomierskich, czyli Dzieje klasztoru sandomierskiego od roku 1615. 30 października, spisanych w roku 1763 za przełożęństwa P. Maryanny Siemianowskiej ksieni 13*, oprac. A. SZYLAR, Sandomierz 2005.
- Kronika benedyktynek toruńskich*, wyd. W. SZOŁDRSKI, „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej”, Pelplin 1934.
- Kronika benedyktynek toruńskich*, wyd. W. SZOŁDRSKI, Pelplin 1934.
- Kroniki benedyktynek poznańskich*, oprac. M. BORKOWSKA, W. KARKUCIŃSKA, J. WIESIOŁOWSKI, Poznań 2001.
- Kronika jezuitów poznańskich (młodsza)*, t. 1: 1570–1653, oprac. L. GRZEBIEŃ, J. WIESIOŁOWSKI, Poznań 2004.
- Reguła Reformowana: *Reguła Świętego Ojca Benedykta z łacińskiego przetłumaczona, y z Reformacją Porządków, Chełmińskiego, Toruńskiego, Nieświeskiego, y inszych wszystkich w Królestwie Polskim tejże Reformacyey y Reguły S. Benedykta, które teraz są y na potym zjednoczone będą, Klasztorów Panieńskich*, Kraków 1606 oraz następne jej wydania: Lublin 1635, Sandomierz 1737.
- SZCZYGIELSKI S., *Aquila Polono-Benedictina in qua Beatorum et Illustrium Virorum Elogia*, Cracoviae 1663.
- *Calendarium Benedictinum*, Cracoviae 1663.

- Teksty źródłowe*, oprac. A. SZYLAR, [w:] *Klasztor panien benedyktynek w historii i kulturze Sandomierza. Materiały z sesji Sandomierz, 24 października 2003*, red. K. BUREK, Sandomierz 2003.
- Zapiski historyczne benedyktynek radomskich oraz materiały do kultu Magdaleny Mortęskiej*, oprac. M. BORKOWSKA, [w:] K. GÓRSKI, M. BORKOWSKA, *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w.*, Warszawa 1984.

OPRACOWANIA

- AUGUSTYNOWICZ-CIECIERSKA H., *Matka Magdalena Mortęska*, „Przewodnik Katolicki” 7 (1967), s. 59–60.
- AUGUSTYNOWICZ-CIECIERSKA H., P. SZCHANIECKI, *Kronika benedyktynek ormiańskich*, „Nasza Przeszość” 62 (1984), s. 97–150.
- BARYCZ H., *Kartka z dziejów staropolskiego wychowania dziewcząt*, „Nasza Przeszość” 4 (1948), s. 157–178.
- BAUM M., *Klasztor w mieście w świetle kronik benedyktynek poznańskich 1607–1780*, Lublin 2009.
- Benedyktyńska praca. Studia historyczne ofiarowane O. Pawłowi Szchanieckiemu w 80-rocznicę urodzin*, red. J.A. SPIEŻ, Kraków 1997.
- BORKOWSKA M., *Archiwalia klasztorów Kongregacji Chetmińskiej*, [w:] *Słuchaj, módl się, pracuj*, Kraków 1989, s. 335–358.
- *Benedyktyнки*, [w:] *Zakony benedyktyńskie w Polsce. Krótka historia*, Kraków 1981, s. 143–184.
- *Benedyktyнки w Polsce*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 256–258.
- *Białe i bure. Historia życia monastycznego w dużym skrócie*, Kraków 2018², s. 195–199.
- *Córki chłopskie w polskich klasztorach epoki potrydenckiej*, „Nasza Przeszość” 101 (2004), s. 315–330.

- *Duchowość benedyktynek polskich jako problem badawczy*, [w:] *Duchowość zakonna. Zakony w Polsce*, red. J. KŁOCZOWSKI, Kraków 1994, s. 13–23.
- *Dynastie księń jarosławskich*, „*Nasza Przeszłość*” 77 (1992), s. 281–294.
- *Dziewuszka z dworku, panna jednooka*, [w:] *Europa, Rzeczpospolita, Prusy Królewskie: nowożytność*, red. D. DETLAFF, Bydgoszcz–Puck 2018, s. 195–200.
- *Ideał benedyktynki proponowany przez Kongregację Chetmińską*, „*Znak*” 12/318 (1980), s. 1564–1571.
- *Jezuici i ich duchowość w oczach polskich mniszek XVI–XVIII wieku*, „*Życie Duchowe*” 2/4 (1995), s. 99–112.
- *Legenda żarnowiecka*, Gdańsk 1996.
- *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*, t. 1: *Polska Zachodnia i Północna*, Warszawa 2004; t. 2: *Polska Centralna i Południowa*, Warszawa 2005; t. 3: *Wielkie Księstwo Litewskie i Ziemie Ruskie Korony Polskiej*, Warszawa 2008.
- *Liczebność i skład osobowy klasztorów benedyktynek Kongregacji Chetmińskiej*, „*Nasza Przeszłość*” 49 (1978), s. 243–270.
- *Między tradycją a powrotem do źródeł: szesnastowieczne modele odnowy życia zakonnego w Polsce*, [w:] *Fermentum massae mundi: Jackowi Woźniakowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. N. CIEŚLIŃSKA, P. RUDZIŃSKI, J. WOŹNIAKOWSKI, Warszawa 1990, s. 262–266.
- *Mniszki*, Kraków 2019².
- *Panny siostry w roli instytucji usługowej: Czego oczekiwało społeczeństwo od klasztoru żeńskiego w XVII i XVIII wieku*, [w:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turowie w dniach 8–11 V 1996 przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny

- Uniwersytetu Wrocławskiego, red. M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ, Opole, Wrocław 1996, s. 55–66.
- *Panny siostry w świecie sarmackim*, Warszawa 2012.
 - *Potrydencka wersja reguły św. Benedykta*, [w:] *Za przewodem Ewangelii. Profesja monastyczna*, Kraków 1986, s. 249–262.
 - *Praktyka klauzury u benedyktynek polskich*, [w:] *Za przewodem Ewangelii. Profesja monastyczna*, Kraków 1986, s. 235–248.
 - *Prozopografia polskich zakonów żeńskich*, „Nasza Przeszłość” 73 (1990), s. 315–324.
 - *Słownik mniszek benedyktynek w Polsce*, Kraków-Tyniec 1989.
 - *Słownik polskich księń benedyktyńskich*, [w:] *Siostry zakonne w Polsce*, t. 2, Niepokalanów 1996, s. 104–105.
 - *Szkic duchowości benedyktynek Kongregacji Chetmińskiej (1579–1933)*, [w:] *Duchowość zakonna. Zakony w Polsce*, red. J. KŁO-CZOWSKI, Kraków 1994, s. 38–50.
 - *Słownik [klasztorów] mniszek benedyktyńskich w Polsce*, Kraków 1989, s. 14–26.
 - *Udział jezuitów w formacji pierwszego pokolenia benedyktynek chetmińskich*, [w:] *Jezuici w Toruniu 1596–1996*, red. K. MALISZEWSKI, W. ROZYNKOWSKI, Toruń 1997, s. 84–93.
 - *Uwagi o niektórych aspektach biografii Magdaleny Mortęskiej*, „Nasza Przeszłość” 127 (2017), s. 81–107.
 - *Wiślanym szlakiem: opowieść o jednookiej ksieni Mortęskiej*, Kraków 2016.
 - *Zapiski historyczne benedyktynek radomskich*, [w:] K. GÓRSKI, M. BORKOWSKA, *Historiografia zakonna a wzorzec świętości w XVII w.*, Warszawa 1984 (Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia, 15).
 - *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*, Lublin 2010, s. 139–147.

- *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim*, [w:] *Zakony i klasztory w Europie środkowowschodniej X–XX wiek*, red. H. GAPSKI i in., Lublin 1999, s. 197–243.
 - *Zreformowana reguła św. Benedykta jako droga odnowy i odrodzenia zakonu*, [w:] *Między mistyką a codziennością: Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej*, red. D. ZAGÓRSKI, Pelplin 2017, s. 87–106.
 - *Źródła do badań nad stanem majątkowym klasztorów żeńskich w Polsce XVII–XVIII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 40 (1992), s. 33–49.
 - *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Kraków 2017² (ZMM, 5).
- CHRZANOWSKI T., K. MARIAN, *Chełmno*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- CZAPLEWSKI P., *Korespondencja Hieronima Rozrażewskiego*, t. 2, 1582–1600, Toruń 1939.
- CZARCIŃSKI I., K. MALISZEWSKI, K. WAJDA, *Zakony na ziemiach diecezji toruńskiej*, [w:] *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 1, red. S. KARDASZ, Toruń 1994, s. 139–152.
- CZYŻ A., *Światło i słowo. Egzystencjalne czytanie tekstów dawnych*, Warszawa 1995.
- *Mortęska oswojona*, „Ogród” 104 (2017), s. 41–50.
- DAMROK K., *Szkice z ziemi i historii Prus Królewskich. Listy z podróży odbytej przez Czesława Lubińskiego*, Gdańsk 1886.
- Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, red. P. CZAPLEWSKI, Pelplin 1928.
- DOMASŁOWSKI J., *Kościół i dawny klasztor cysterek w Chełmnie*, Warszawa–Poznań–Toruń 1983.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. GRZEBIEŃ, Kraków 1996.

- FANKIDEJSKI J., *Klasztory żeńskie w diecezji chełmińskiej*, Pelplin 1883.
- *Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej diecezji chełmińskiej podług urzędowych akt kościelnych i miejscowych podań*, Pelplin 1880.
 - *Utracone kościoły i kaplice w dzisiejszej diecezji chełmińskiej podług urzędowych akt kościelnych*, Pelplin 1880.
- Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, red. E. OPALIŃSKI, T. WIŚLICZ, Warszawa 2000.
- GAJKOWSKI J., *Benedyktynki sandomierskie*, Sandomierz 1917.
- GASZTYŁA M., M. PROKSA, *Klasztory i zgromadzenia zakonne archidiecezji przemyskiej*, Przemyśl 2000.
- GLEMMA T., *Historiografia diecezji chełmińskiej aż po rok 1821, Dysertacja doktorska*, „Nova Polonia Sacra” 2 (1926), s. 107.
- *Piotr Kostka. Lata młodości i działalność polityczna 1532–1595*, Toruń 1959.
 - *Początki rządów biskupa Piotra Kostki i jego kapituły*, „Nasza Przeszłość” 8 (1958), s. 117–151.
 - *Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII*, Toruń 1934.
- GRAJEWSKI CZ., *Specyfika psalmodii „Godzin” tradycji benedyktyńskiej w świetle źródeł rękopiśmiennych*, [w:] *Między mistyką a codziennością. Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej*, red. D. ZAGÓRSKI, P. HOPPE, Ż. SZTYLC, Pelplin 2017, s. 221–235.
- GÓRSKI K., *Duchowość chrześcijańska*, Wrocław 1978.
- *Matka Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej w Polsce*, „Nasza Przeszłość” 34 (1971), s. 131–176.
 - *Matka Mortęska*, Kraków 1971.
 - *Mortęska Magdalena*, [w:] PSB 22, z. 92, Wrocław 1997, s. 6–8.

- *Mortęska Magdalena*, [w:] *Hagiografia Polska. Słownik bio-hagiograficzny*, t. 2, red. R. GUSTAW, Poznań 1972, s. 137–174.
 - *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce, cz. 1: 966–1795*, Lublin 1962.
 - *Rola kulturalna klasztorów na Pomorzu*, „*Studia Pelplińskie*” 16 (1986), s. 107.
 - *Studia i materiały z dziejów duchowości*, Warszawa 1980.
 - *Świątobliwa Magdalena Mortęska*, [w:] *Pomorze wczoraj i dziś*, Lwów 1934.
 - *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986.
 - *Zarys dziejów katolicyzmu polskiego*, Toruń 2018.
 - *Zofia Dulcka, ksieni toruńska i jej spór z Magdaleną Mortęską, ksienią chełmińską o reformę zakonu*, „*Nasza Przeszłość*” 25 (1966), s. 155–178.
 - *Życie wewnętrzne w Polsce*, [w:] *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, t. 1, Lublin 1969.
- GWIOŹDZIK J., *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*, Katowice 2001.
- *Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Katowice 2015.
 - *Książka w klasztorze radomskich benedyktynek (1627–1804)*, [w:] *W kręgu książki, biblioteki i informacji naukowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zbigniewowi Zmiogrodzkiemu*, red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ, D. PIETRUCH-REIZES, Katowice 2004, s. 235–249.
 - *Stare druki proveniencji lwowskich benedyktynek w zbiorach Biblioteki Naukowej Ukraińskiej Akademii Nauk im. W. Stefanyka we Lwowie*, [w:] *Kraków-Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 5, red. J. JAROWIECKI, Kraków 2001, s. 73–88.

- *Staropolskie książki dedykowane benedyktyńkom łacińskim we Lwowie*, „*Studia Bibliologiczne*” 7 (1993), s. 53–64.
- JANICKA-OLCZAKOWA E., *Zakony żeńskie w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce*, t. 2: Wiek XVI–XVIII, red. J. KŁOCZOWSKI, Kraków 1969, s. 733–780.
- JANUSZEK-SIERADZKA A., *Mortęska Magdalena*, [w:] EK 13 (2009), kol. 316–317.
- KANIOR M., *Sanktuarium Matki Bożej w klasztorze sióstr benedyktynek w Sierpcu (1484–1983)*, [w:] *Benedyktyńska praca. Studia historyczne ofiarowane o. Pawłowi Szczanieckiemu*, red. J.A. SPIEŻ, Kraków 1997.
- *Wychowanie młodzieży zakonnej w polskiej kongregacji benedyktyńskiej w XVIII w.*, „*Studia Theologica Varsoviensia*” 20/2 (1982), s. 117–130.
- KAPUŚCIŃSKA A., *Theatrum meditationis. Ignacjanizm i jezuityzm w duchowej i literackiej kulturze Pierwszej Rzeczypospolitej* – źródła, inspiracje, idee, [w:] *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku*, red. A. NOWICKA-JEŻOWA, Warszawa 2015, s. 119–229.
- KARNOWSKI J., *Wspomnienie o wielkiej Pomorzance, błogostawionej Magdalenie Mortęskiej*, „*Mestwin*” 2/8 (1926).
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11. *Województwo bydgoskie*, z. 4: *Powiat chełmiński*, red. T. CHRZANOWSKI, M. KORNEC-KA, Warszawa 1974.
- KOSTKA J.A., *Kostkowie herbu Dąbrowa*, Koszalin 2010.
- KUREK J., *Klasztory cysterek-benedyktynek w Chełmnie, Toruniu i Królewcu od średniowiecza do czasów potrydenckich. Powiązania i cechy wspólne*, „*Studia Pelplińskie*” 37 (2006), s. 295–317.
- *Obserwancja zakonna toruńskich cysterek-benedyktynek w latach 1311–1632*, [w:] *Sanctimoniales. Zakonny żeńskie w Polsce*

i Europie Środkowej (do przelomu XVIII i XIX wieku), Bydgoszcz–Toruń 2010.

MALISZEWSKI K., *Kościół katolicki w potrydenckim Toruniu u schyłku XVI i w XVII wieku*, [w:] *Z przeszłości diecezji chełmińskiej 1234–1992. Materiały konferencji naukowej w Toruniu 6 XI 1993 r.*, red. M. BISKUP, Toruń 1994.

– *Stosunki religijne w Toruniu w latach 1548–1660*, [w:] *Historia Torunia*, red. M. BISKUP, t. 2, cz. 2, Toruń 1994, s. 257–300.

– *Zakony katolickie w Toruniu w okresie potrydenckim jako ośrodki religijności i kultury*, „*Studia Pelplińskie*” 18 (1987), s. 33–57.

MAŃKOWSKI A., *Wawrzyniec Gembicki, biskup chełmiński (1600–1610)*, „*Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej*” 3/1 (1931), s. 20–47.

Między mistyką a codziennością: Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej, red. D. ZAGÓRSKI, Pelplin 2017.

MRÓZ M., *Duchowość pasyjna Magdaleny Mortęskiej w świetle pism benedyktynek reformy chełmińskiej*, [w:] *Między mistyką a codziennością: Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej*, red. D. ZAGÓRSKI, Pelplin 2017, s. 53–85.

NIESIECKI K., *Herbarz polski*, t. 6, powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych i wydany przez J.N. BOBROWICZA, Lipsk 1841.

NOWOSAD W., *Dobra ziemskie benedyktynek toruńskich i walka o ich utrzymanie w czasach ksieni Zofii Dulskiej ([1588–] 1599–1631)*, „*Studia Pelplińskie*” 42 (2010), s. 261–288.

ODER S., *Specyfika procesu historycznego na przykładzie procesu ksieni Magdaleny Mortęskiej*, [w:] *Między mistyką a codziennością: Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej*, red. D. ZAGÓRSKI, Pelplin 2017, s. 19–34.

OLESIŃSKA M., *Benedyktynki w Toruniu*, „*Studia Pelplińskie*” 25 (2004), s. 239–240.

- *Benedyktynki w Toruniu: od fundacji do kasaty*, [w:] *Nowe Miasto Toruń. 750 lata od lokacji*, red. nauk. K. MIKULSKI, P. OPAŁIŃSKI, W. ROZYNKOWSKI, Toruń 2014, s. 213–223.
- *Dulska Zofia*, [w:] *Toruński słownik biograficzny*, Toruń 2014.
- *Działalność fundacyjna ksieni klasztoru chełmińskiego Magdaleny Mortęskiej*, [w:] *Między mistyką a codziennością: Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej*, red. D. ZAGÓRSKI, Pelplin 2017, s. 141–197.
- *Posiadłości klasztoru benedyktynek toruńskich w czasach ksieni Zofii Dulskiej*, „*Studia Pelplińskie*” 37 (2006), s. 181–196.
- OLIŃSKI P., *Fundacje mieszczańskie w miastach pruskich w okresie średniowiecza i na progu czasów nowożytnych (Chełmno, Toruń, Elbląg, Gdańsk, Królewiec, Braniewo)*, Toruń 2008, s. 78–85.
- POBŁOCKI G., *Dom Sióstr Miłosierdzia w Chełmnie*, „*Przegląd Kościelny*” 44/3 (1882), s. 349.
- *Niektóre wiadomości o Pannach Benedyktynkach w Chełmnie i Reformacyi klasztorów tejże reguły w Polsce*, „*Przegląd Kościelny*” 3/18 (1881), s. 163–164.
- *Żywot świętobliwej Magdaleny Mortęskiej napisany przez ks. Stan. Brzechffę TJ, a teraz na nowo do druku podany przez X G. Pobłockiego*, Pelplin 1880.
- RADOŃSKI K., *Święci i błogostawieni Kościoła katolickiego*, Warszawa 1947.
- Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, t. 1–2; red. W. JAMROŻEK, D. ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK, Poznań 2001².
- ROZYNKOWSKI W., *Na co ksieni Magdalena Mortęska wydawała pieniądze? O wydatkach benedyktynek w świetle Kroniki benedyktynek chełmińskich*, [w:] *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. DERWICH, Wrocław 2013, s. 294–295.
- *W drodze na ołtarze: Sługa Boża ksieni Magdalena Mortęska, Sługa Boży biskup Adolf Piotr Szelażek*, [w:] *Jubileusz Diecezji*

- Toruńskiej*, red. W. ROZYNKOWSKI, P. BOROWSKI, Toruń 2017, s. 141–151.
- *Wpływ Magdaleny Mortęskiej na rozwój szkolnictwa katolickiego*, [w:] *Między mistyką a codziennością: Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej*, red. D. ZAGÓRSKI, Pelplin 2017, s. 107–122.
 - *Rocznica śmierci Sługi Bożej ksieni Magdaleny Mortęskiej (1554–1631)*, <https://diecezja-torun.pl/Artykuly/View/2656/rocznica-smierci-slugi-bozej-ksieni-magdaleny-morteskiej-1554-1631> (dostęp: 18.05.2019).
 - *Sługa Boża Magdalena Mortęska (1554–1631)*, https://diecezja-torun.pl/magdalena_morteska (dostęp: 18.05.2019).
 - *Starania ksieni Magdaleny Mortęskiej o rozwój szkolnictwa katolickiego*, „*Nasza Przeszłość*” 117 (2012), s. 137–157.
- ROZYNKOWSKI W., Ż. SZTYLC, *Ślady pamięci i kultu Sługi Bożej Ksieni Magdaleny Mortęskiej – zarys problematyki*, [w:] *Między mistyką a codziennością: Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej*, red. D. ZAGÓRSKI, Pelplin 2017, s. 35–51.
- SZTYLC Ż., *Zdolności menadżerskie jednookiej ksieni*, [w:] *Między mistyką a codziennością: Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej*, red. D. ZAGÓRSKI, Pelplin 2017, s. 199–220.
- SZYLAR A., *Działalność oświatowa benedyktynek sandomierskich w latach 1616–1865*, Lublin 2002.
- *Fundacja klasztoru benedyktynek sandomierskich w świetle Kroniki benedyktynek chełmińskich*, „*Zeszyty Sandomierskie*” 25 (2007), s. 34–37.
 - *Fundacja, uposażenie i kasata klasztoru benedyktynek w Sandomierzu (1615–1903)*, „*Zeszyty Sandomierskie*” 2/11 (2004), s. 7–23.
 - *Liczba zakonnic, skład osobowy i rotacja na urzędach w klasztorze benedyktynek w Sandomierzu w latach 1615–1903*, „*Nasza Przeszłość*” 102 (2004), s. 287–352.

- *Magdalena Mortęska a fundacja klasztoru benedyktynek w Sandomirzu*, [w:] *Między mistyką a codziennością: Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej*, red. D. ZAGÓRSKI, Pelplin 2017, s. 123–140.
- TARGOSZ K., *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków 2002.
- WĘGRZYNKOWIC BOBOWCZYK J., *Posag, to jest skarb bogaty...*, Jarosław 1627.
- WICHERKIEWICZOWA M., *Kronika Benedyktynek w Chełmnie*, „Literatura i Sztuka” (dodatek do „Dziennika Poznańskiego”) 1914.
- WITKOWSKA A., J. NASTALSKA, *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne*, Lublin 2007, t. 1, s. 31; t. 2, s. 24–25.
- ZAGÓRSKI D., „*Wielka Pomorzanka, błogostawiona Magdalena Mortęska*” – prezentacja sylwetki chełmińskiej ksieni, [w:] *Między mistyką a codziennością: Magdalena Mortęska i jej rola w reformie trydenckiej*, red. D. ZAGÓRSKI, Pelplin 2017, s. 7–17.
- ZDROWSKI CH. Z., *Pectoralik duchowny dla panien zakonnych pod regułą św. Benedykta żyjących*, Wilno 1681, s. 151.
- ZIELIŃSKI M.G., *Chełmno: civitas totius Prussiae metropolis XVI–XVIII w.*, Bydgoszcz 2007.